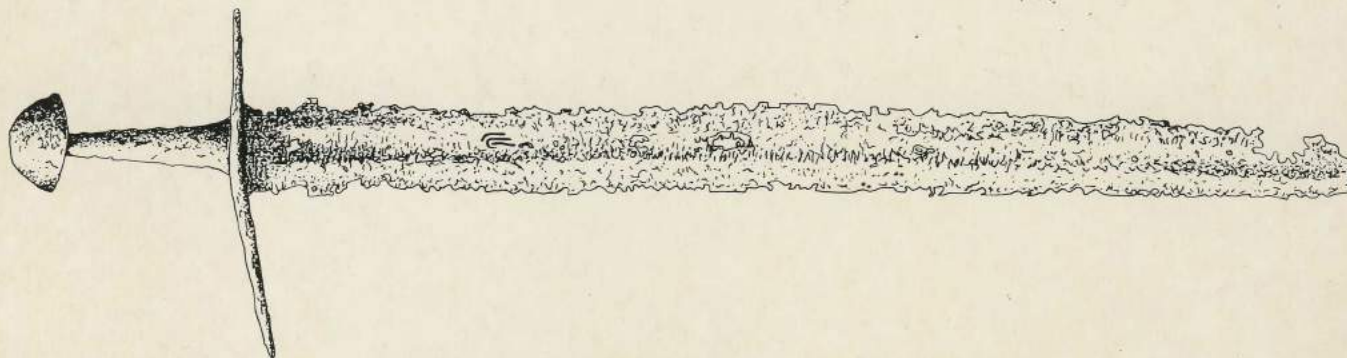

WYSTAWA ARCHEOLOGICZNA

Z NASZEJ PRZESZŁOŚCI

MUZEUM ARCHEOLOGICZNE I ETNOGRAFICZNE W ŁODZI

ŁÓDŹ 1993

Wydawnictwo Fundacji Badań Archeologicznych

Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego

Muzeum Archeologiczne i Etnograficzne w Łodzi

Z naszej przeszłości

Przewodnik stałej wystawy archeologicznej

Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

Łódź 1994

Redakcja:
Krzysztof Cyrek
Teresa Łapińska

Autorzy:

Pracownicy Zespołu Archeologicznego Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi
(Jerzy Augustyniak, Krzysztof Cyrek, Mieczysław Góra, Irena Jadczyk, Zdzisław Kaszewski,
Ewa Niesiołowska-Śreniowska, Andrzej Pelisiak, Wojciech Siciński)

Ilustracje:
Dariusz Wasiak

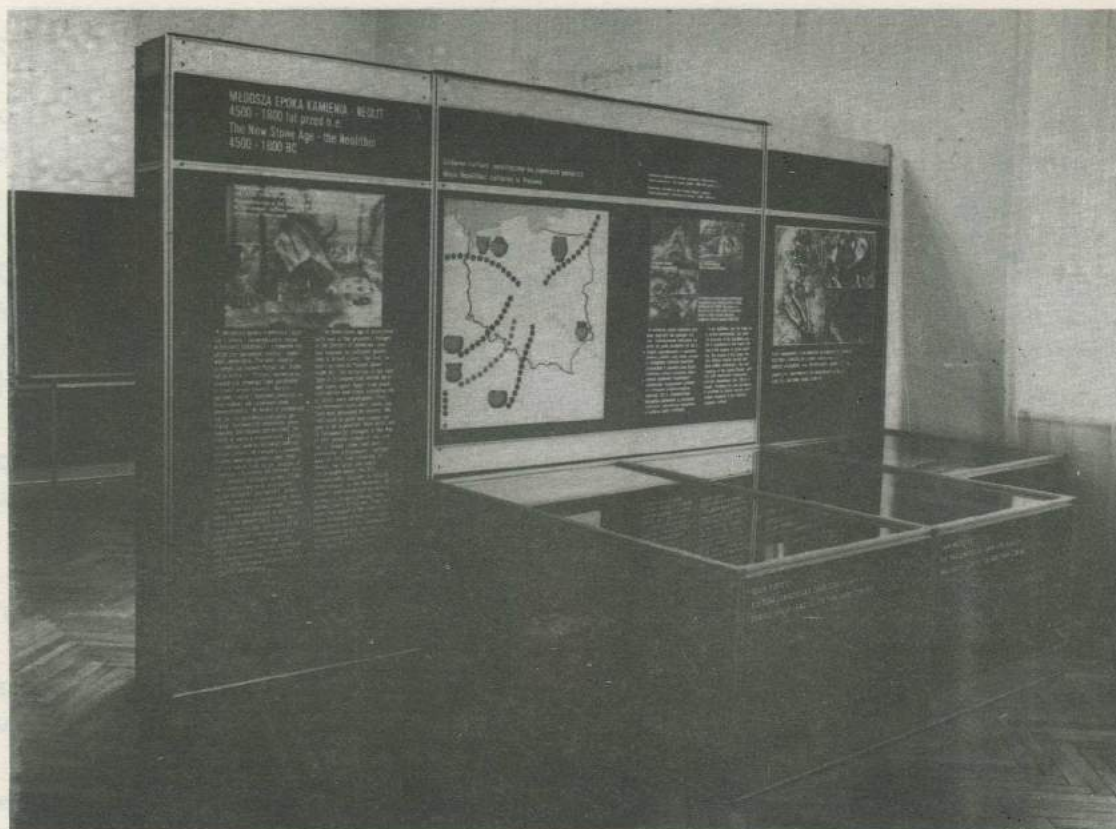
Skład:
Piotr Papiernik

Zdjęcia:
Archiwum Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi

Nr indeksu:
ISBN 83 - 901382 - 0 - 4

PALEOLIT - STARSZA EPOKA KAMIENIA

Ten najstarszy i najdłuższy etap w dziejach ludzkości obejmuje okres od początków kultury aż do schyłku ostatniego zlodowacenia. Na ziemiach polskich najstarsze paleolityczne znaleziska pochodzą sprzed około 400 000 lat a najmłodsze są datowane na IX tysiąclecie przed naszą erą. W ciągu tych kilkuset tysięcy lat przy stopniowych, kilkakrotnych zmianach warunków klimatycznych i związanych z nimi przekształceniach krajobrazu, flory i fauny, zmieniał się również człowiek.

Najstarszą istotą ludzką zamieszkującą ziemię Polski był Pitekanthrop, którego pierwsze obozowiska odkryto ostatnio w okolicach Wrocławia. Następnym był Neandertalczyk, znany z liczniejszych już odkryć, pochodzących przede wszystkim z jaskiń, które były naturalnym schronieniem ówczesnych ludzi. Na ślady zakładanych tam obozowisk składają się kości upolowanych zwierząt, krzemienne i rogowe narzędzia, paleniska a czasem pozostałości szalasowych konstrukcji. Tego rodzaju ślady pobytu Neandertalczyków

odkryto ostatnio u podnóża Skały Biśnik w Strzegowej koło Dąbrowy Górniczej. W obrębie znalezionego tam szalasu wystąpiły krzemienne ostrza, noże i zgrzebla oraz połupane kości jelenia, bizona, konia stepowego, niedźwiedzia jaskiniowego, zająca, wilka, lisa i renifera a więc zwierząt stanowiących obiekt polowań w poszczególnych okresach epoki lodowcowej. Jadłospis uzupełniały owoce, korzenie, nasiona i liście rosnących wówczas roślin.

Żyjące w stadach mamuty i renifery były podstawą bytu kopalnego człowieka myślącego (Homo Sapiens), który pojawił się na naszych ziemiach około 40 000 lat temu. U schyłku ostatniego zlodowacenia ludzie ci prowadzili koczowniczy tryb życia dostosowany do sezonowych wędrówek reniferów, które oprócz mięsa, dostarczały rogów i kości do wyrobu narzędzi i ozdób oraz skór do sporządzania odzieży. Skuteczność polowań zwiększyła się dzięki zastosowaniu harpuna i łuku. Głównym surowcem, z którego wykonywano ostrza do strzał i szereg innych narzędzi był ciągle krzemień, obrabiany jednak przy pomocy coraz doskonalszych technik. Ich zastosowanie wyma-

Polowanie na niedźwiedzie jaskiniowe w środkowym paleolicie

gało krzemieni o odpowiednio wysokich walorach użytkowych, co powodowało konieczność sprowadzania surowca, nawet z odległych o kilkaset kilometrów, miejsc wydobywania. Przykładem było szerokie (niemal w całej Europie środkowej) rozprzestrzenienie, wydobywanego w północnej części Gór Świętokrzyskich, krzemienia czekoladowego. Ówczesni ludzie nadal zamieszkiwali w jaskiniach i schroniskach skalnych jak również zakładali obozowiska w dolinach rzek. Przykładem takiego stanowiska archeologicznego jest Kochlew w woj. sieradzkim, gdzie na wysokim brzegu Warty odkryto ślady 3 szałasów, palenisk, miejsca obróbki kości, skór i pracownię w których wytwarzano narzędzia krzemienne (tzw. krzemienice).

Paleolityczne społeczności w toku powolnych przemian przystosowywały się do zmieniających się warunków środowiskowych, tworząc zróżnicowane w czasie i przestrzeni tradycje kulturowe.

W ostatnich latach, w jaskiniach środkowej części Jury Krakowsko-Częstochowskiej, udało się odkryć unikatowe zabytki świadczące o bogatym życiu duchowym i wysokich umiejętnościach ówczesnych

artystów. Na przykład w schronisku Krucza Skała znaleziono schematyczne wyobrażenie kozicy górskiej lub koziorożca, któremu towarzyszył ornament geometryczny. Zostało to wyryte na starannie zagładzonym fragmencie poroża renifera około 12 000 lat temu i jest być może odbiciem ówczesnych praktyk magicznych związanych z myślistwem.

Ryt na porożu renifera sprzed 12 000 lat (Kostkowice, woj. częstochowski).

MEZOLIT - ŚRODKOWA EPOKA KAMIENIA

Stopniowe ocieplenie klimatu doprowadziło około 8 000 lat przed naszą erą do powrotu lasów brzozowo-sosnowych na obszary do niedawna zajęte przez tundrę. Opuścił nasze ziemie renifer związany z klimatem zimnym a pojawiło się szereg nowych gatunków zwierząt. Wszystkie te zmiany były na tyle poważne i trwałe, że uzasadnionym stało się wydzielenie odrębnego okresu w pradziejach obejmującego okres od 8 000 do 4 500 lat p.n.e..

W zmienionym środowisku przyrodniczym, pod wpływem zachodnich prądów kulturowych pojawiła się nowa kultura nazwana *kulturą komornicką*. Z biegiem czasu coraz bardziej ku północy rozprzestrzeniały się lasy mieszane i liściaste z dużym udziałem ciepłolubnych gatunków roślin i zwierząt. W tym przyjaznym środowisku grupy ludzkie zasiedliły niemal całą ówczesną Europę. Na Pomorzu i w Polsce środkowej powstała *kultura chojnicko-*

pieńkowska natomiast w Polsce środkowej, na wschodzie i na południu *kultura janisławicka*.

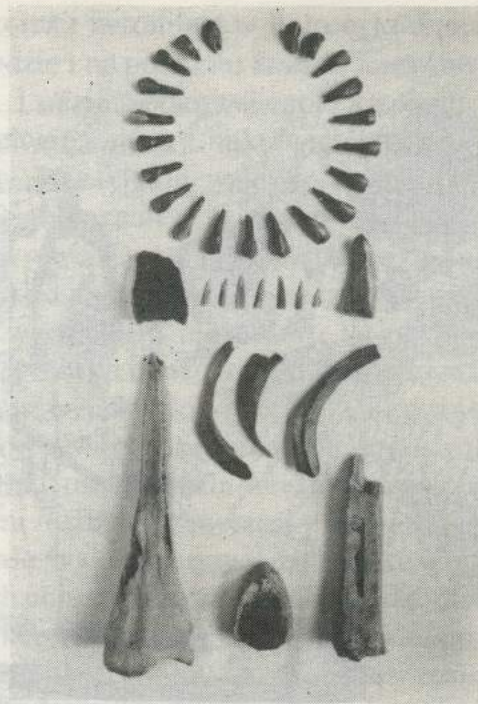
Ludzie środkowej epoki kamienia żyli w grupach złożonych z kilku wielopokoleniowych rodzin. Mieszkano w lekko zagłębionych w ziemię szałasach o ścianach uszczelnionych czasem gliną. Duże, kilkusezonowe obozowiska zakładano na suchych, piaszczystych terenach, nad rzekami lub jeziorami. W mniejszych, krótkotrwałych obozowiskach zatrzymywano się podczas wypraw łowieckich. Polowano, najczęściej indywidualnie, przy pomocy oswojonego już wtedy psa. Pokarm mięsny uzupełniano jadalnymi roślinami. Ówczesny człowiek wszechstronnie wykorzystywał zbiorniki wodne po których poruszał się przy pomocy łodzi-dłubanek, wykonanych krzemiennymi prasiekierami (tzw. ciosakami). Rybołówstwo poświadczane jest przez znaleziska haczyków do wędek, harpunów, sieci i koszy. Zbierano zapewne ślimaki i małże.

Jako groty strzał do łuku służyły drobne narzędzia krzemienne zwane mikrolitami, które

Rekonstrukcja obozowiska mezolitycznego

wykorzystywano także jako zbrojniki drewnianych lub kościanych ostrzy i harpunów. Różne czynności wykonywano przy pomocy specjalnie do tego celu przeznaczonych krzemiennych narzędzi. Drapaczami i skrobaczami wyprawiano skóry. Otwory w nich robiono przekłuwaczami i wiertnikami. Rowki w kości i w drewnie wykonywano rylcami a noże służyły do krojenia mięsa i cięcia roślin. Innym, obok krzemienia, ważnym surowcem był czerwony barwnik hematytowy zwany ochrą służący m.in. do malowania ciała. Z tego okresu pochodzi najstarszy w Polsce grób ludzki odkryty w Janisławicach koło Skierniewic. Pochowany w nim młody mężczyzna był bogato wyposażony w broń myśliwską, ozdoby oraz w akcesoria związane z obróbką krzemienia.

Wyposażenie grobu myśliwego sprzed około 8000 lat (Janisławice, woj. skierniewickie)

NEOLIT - MŁODSZA EPOKA KAMIENIA

W neolicie człowiek stopniowo nauczył się uprawiać rośliny zbożowe i hodować zwierzęta. Rozwinęły się także inne umiejętności. Obok dotychczas używanych naczyń ze skór, jelit zwierzęcych i z kory, pojawiły się pierwsze naczynia gliniane. Krzemienie uzyskiwano metodami górniczymi, niekiedy w dużych kopalniach. Zaczęto wydobywać i wykorzystywać miedź i złoto. W związku z nowymi zdobyczami gospodarczymi zmienił się tryb życia ówczesnych ludzi, którzy zakładali teraz rozległe, długotrwałe osady. Stabilne osadnictwo oraz wycinanie lasów pod pola i pastwiska stanowiły pierwszą, poważną ingerencję człowieka w środowisko naturalne.

Najstarsze grupy rolników pojawiły się na ziemiach Polski w pierwszej połowie V tysiąclecia p.n.e. Przybyli oni z terenów dzisiejszej Słowacji i Moraw. Ludzie ci (*kultura ceramiki wstęgowej rytej i kultura lendzielska*) zasiedlali najżyźniejsze ziemie. Jedno z najciekawszych stanowisk z tego okresu

odkryto w Brześciu Kujawskim, koło Włocławka. Istniejąca tam przez kilkaset lat osada składała się z długich (do 40 m) domów w kształcie trapezu, zbudowanych z drewnianych pali o wylepionych gliną ścianach. Wokół domów odkryto dużo przedmiotów codziennego użytku. Były to krzemienne narzędzia (wkładki do sierpów, noże), narzędzia kamienne (siekiery), narzędzia rogowe i kościane (topory, szydła) oraz połuczone naczynia gliniane. Ludność tej osady chowała zmarłych w pobliżu domostw. Do grobów wkładano wiele przedmiotów codziennego użytku, ozdoby i broń. Kobiety wyposażano w miedziane kolie, naramienniki, paciorki oraz bogato zdobione bransolety z żeber zwierzęcych. W dwóch grobach znaleziono pasy złożone z tysięcy paciorków wykonanych z muszli małży. Groby męskie wyposażano w narzędzia i broń (kościane sztylety i rogowe topory). Pracownia, w której wykonywano takie topory, znajdowała się również na terenie osady.

Proces upowszechniania się uprawy roli i hodowli zwierząt trwał przez wiele stuleci. Pierwsze miejscowe społeczności rolnicze, powstałe z grup łow-

Rekonstrukcja osady pierwszych rolników

Grób szkieletowy wyposażony w pas złożony z tysięcy paciorków wykonanych z muszli małży (Brześć Kujawski, woj. włocławskie)

ców i zbieraczy, stworzyły kulturę określaną mianem *kultury pucharów lejkowatych*. Najstarszą osadę tej kultury odkryto w pobliżu wsi Sarnowo na Kujawach. Tam też znajduje się cmentarzysko złożone z wyjątkowo dużych grobowców. Te megalityczne, kamiennieziemne budowle nazywane grobowcami kujawskimi posiadają kształt trapezu o długości dochodzącej do 150 m, szerokości do kilkunastu i wysokości do kilku metrów. W grobowcach tych chowano od jednej do kilku, zapewne znacznych, osób.

Na Kujawach: w Sarnowie, Radziejowie i Opatowicach oraz w Dobroniu koło Łodzi badano osady ludności tej kultury. Narzędzia krzemienne znalezione na terenie tych osad wyrabiano z surowców pochodzących często z bardzo odległych okolic. Tzw. krzemień czekoladowy, pasiasty i świciechowski sprowadzano z otoczenia Gór Świętokrzyskich, krzemień wołyński znad Bugu, natomiast krzemień jurajski z Wyżyny Krakowsko-Częstochowskiej. Pracownie siekier odkryto m.in. w miejscowości Pradła koło Szczekocin, gdzie na podstawie zachowanych pozostałości udało się odtworzyć cały proces wykonywania

tych narzędzi, poczynając od surowej bryły krzemienia a kończąc na gotowej formie siekiery. Naczynia gliniane często zdobiono ornamentami rytymi, odciskanymi oraz nalepianymi guzami i listwami.

Pod koniec IV tysiąclecia p.n.e. wykształciła się *kultura amfor kulistych* znana przede wszystkim z bogato wyposażonych grobów. Przejawem wierzeń są również, odkrywane czasem, groby zwierzęce.

Około 2400 lat p.n.e. pojawiły się na naszych ziemiach grupy koczowników - twórców *kultury ceramiki sznurowej*, która trwała do około 1800 lat p.n.e.. Bardzo mało wiemy o osadach tej ludności. Zapewne zamieszkiwała ona w niewielkich, krótkotrwałych obozowiskach. Zmarłych, chowanych w grobach płaskich lub pod kurhanami, bogato wyposażano w naczynia gliniane oraz w broń. Niekiedy wojownika-pasterza chowano wraz z koniem.

Około 1800 lat p.n.e. docierają na nasze ziemie grupy ludności z zachodniej

Europy (*kultura pucharów dzwonowatych*). Dokonują się istotne zmiany kulturowe i polityczne. Zaczął pojawiać się w użyciu pierwszy stop metali - brąz, który służył do wyrobu ozdób, niektórych narzędzi i broni.

Grobowiec kujawski sprzed ok. 5000 lat (Sarnowo, woj. włocławskie).

EPOKA BRĄZU

We wczesnej fazie epoki brązu (1800 - 1600 lat p.n.e.) pod wpływem impulsów kulturowych idących z terenu środkowej Słowacji i z północnych Węgier, na bazie miejscowych kultur, powstała tzw. *kultura trzciniecka*. W Polsce środkowej jej osadnictwo jest reprezentowane przez kilkadziesiąt stanowisk zlokalizowanych w dorzeczach dolnej Bzury i górnej Warty. Najciekawsze osady odkryto w Sierpowie i Lutomiersku, woj. łódzkie oraz w Biskupicach, woj. sieradzkie. Ludność tej kultury zajmowała się rolnictwem, myślistwem i rybołówstwem. Zamieszkiwała naziemne budynki o konstrukcji słupowej ze ścianami wykonanymi z plecionki obmazywanej gliną. Wśród znalezisk poczesne miejsce zajmuje ceramika. Kontynuowała ona pewne cechy stylistyczne przejęte od późno-neolitycznej kultury ceramiki sznurowej. Nowością, która pojawiła się w młodszej fazie tej kultury (1600 - 1300 lat p.n.e.), były grubościennne naczynia o tulipanowatym profilu ze zgrubiałą krawędzią. Zapożyczeniem z południa były pucharki na pustej nóżce, wa-

zy z guzami na brzuścu oraz naczynia o esowatym profilu. Większość narzędzi i broń nadal wyrabiano z surowców kamiennych (toporki, siekiery, sierpy, skrobacze, drapacze, groty oszczepów i grociki strzał). Wyjątkiem był sztylet z brązu znaleziony w Rossoszycy woj. sieradzkie, będący importem z obszaru Słowacji. Wymiana handlowa z plemionami zamieszkającymi na południe od Karpat przyczyniła się do upowszechnienia brązu, przede wszystkim w postaci importowanych ozdób. Wyrazem zamożności ludności kultury trzcinieckiej są, odkrywane czasem, skarby zawierające naramienniki, diademy, szpile i paciorki z brązu.

Interesującym zjawiskiem w omawianej kulturze był obrządek pogrzebowy. W starszej fazie występują groby szkieletowe pod kurhanami natomiast w młodszej fazie pojawiły się ciałopalne groby jamowe obsypane resztkami stosu na którym spalono zmarłego. Były to często groby zbiorowe, czasem bogato wyposażone w ozdoby z brązu i złota.

W Polsce środkowej w okresie od 1300 do 1200 lat p.n.e. powstała *grupa konstantynowska*, która z czasem przekształciła się w *kulturę łużycką*.

Wytwarzanie przedmiotów z brązu

Osady grupy konstantynowskiej odkryto w następujących miejscowościach: Głowa, woj. łódzkie; Piaski, Podkurnędz, Tresta Rządowa, woj. piotrkowskie. Na cmentarzyskach dominował ciepłopalny obrządek pogrzebowy w którym słabo przepalone szczątki ludzkie składano w prostokątnych jamach, których dna wyłożone były kamieniami (Biała, Głowa, Konstantynów, Sierpów, woj. łódzkie; Krokoczyce woj. płockie, Chojne, Podule, woj. sieradzkie; Piaski, Stobnica, Zygmuntów, woj. piotrkowskie). Pochówki szkieletowe są bardzo nieliczne (Kębliny, woj. łódzkie i Myślibórz, woj. piotrkowskie).

W końcu trzeciego okresu epoki brązu (1200-1100 lat p.n.e.) na terenie Polski środkowej wystąpiła lokalna grupa w pełni ukształtowanej kultury łużyckiej. Najważniejsze, związane z nią zagadnienie, to ewentualny związek tej archeologicznej kultury z Prastłowianami.

Odkryto kilkanaście osad i cmentarzysk z tego czasu, które były użytkowane również w następnych okresach epoki brązu. Przeważają nadal

cmentarzyska na których spalone szczątki znajdowały się w glinianych popielnicach ukrytych w płytkich jamach, często przykrytych kamiennym brukiem. O zamożności ludności świadczą skarby złożone z ozdób, narzędzi i broni, importowanych z północnych Niemiec, Węgier i ze Słowacji. Jednym z lepiej zbadanych osiedli mieszkalnych z IV okresu epoki brązu (1100 - 900 lat p.n.e.) jest osada w Lutomiersku, gdzie odkryto m.in. 13 domów z paleniskami oraz drewnianą studnię o konstrukcji zrębowej. Znane są też osady produkcyjne na terenie których znaleziono brązownicze warsztaty odlewnicze. Na niektórych cmentarzyskach pojawiają się pewne groby zdecydowanie bogaciej wyposażone niż inne. Świadczy to prawdopodobnie o coraz wyraźniejszym różnicowaniu się ówczesnego społeczeństwa. Odbiciem tego procesu może być również, odkryty w Kuźnicy Skakawskiej woj. kaliskie, bogaty skarb ozdób i naczyń brązowych.

W późnej fazie epoki brązu pojawiły się nowe formy naczyń: amfory, dzbany, misy, kubki,

czerpaki, talerze i łyżki. Spotyka się gliniane grzechotki i figurki zwierzęce. Panuje nadal ciepły obrządek pogrzebowy, natomiast wyposażenie grobów staje się dużo skromniejsze. Na podstawie wyników dotychczasowych badań można określić podstawowe zajęcia ludności Polski środkowej w epoce brązu. O powszechnej znajomości uprawy zboża świadczą odciski ziaren pszenicy utrwalone na polepie pochodzącej z odkrytych jam i palenisk. Z uprawą roli wiążą się też sierpy, nieckowate żarna kamienne i rozcieracze. O hodowli informują, znalezione na terenie osad, kości krów, koni, owiec i kóz. Natomiast kości jeleni, saren, rzadziej łosi i bobrów mówią o ówczesnym myślistwie. Świadectwem miejscowego odlewnictwa metali kolorowych są fragmenty form odlewniczych. Z tkactwem wiążą się gliniane przędzy i ciężarki służące do obciążania osnów tkackich. Wyrazem dalekosiężnej wymiany handlowej są liczne wyroby z brązu i paciorki szklane wytworzone poza obszarem kultury łużyckiej.

Skarb odkryty w Kuźnicy Skakawskiej, woj. sieradzkie.

OKRES HALSZTACKI - WCZESNA EPOKA ŻELAZA

Okres halsztacki (700 - 400 lat p.n.e.) to czas pełnego rozkwitu kultury łużyckiej. W Polsce środkowej użytkowane były nowe, rozległe cmentarzyska. W dalszym ciągu trwał zwyczaj palenia zmarłych na stosie i składania ich szczątków w glinianych urnach, nakrywanych zazwyczaj misami lub talerzami. Do jamy grobowej wstawiano "dary grobowe" w formie, czasem miniaturowych naczyń, w których prawdopodobnie znajdowało się symboliczne pożywienie. Zmarłych ubierano odświętnie, zaopatrując w brązowe, bądź żelazne ozdoby.

Do najcenniejszych znalezisk z tego okresu należy skarb z Łęki koło Łęczycy. W glinianym naczyniu znaleziono naszyjniki, bransolety, naramienniki oraz 460 guzików, naszywanych na ubranie. Nieco mniej bogaty był skarb z Łodzi-Teofilowa w skład którego wchodziły m.in. piękne, brązowe zawieszki.

Właśnie w tym okresie, po raz pierwszy na ziemiach polskich, wznoszono grody. W Polsce środkowej tego rodzaju obiekty (współczesne słynnemu grodzisku w Biskupinie), odkryto w Wieruszowie-Podzamczu, Konopnicy-Strobinie, Szczawnie-Topieli i Kurowie. Mieszkało tam w domach o konstrukcji słupowej, rzadziej zrębowej

Fragment naszyjnika z Łęki, woj. płockie.

o powierzchni od kilku do kilkudziesięciu metrów z otwartym paleniskiem wewnątrz.

Sądzi się, że ludność kultury łużyckiej charakteryzowała się stabilnym trybem życia, zajmując się uprawą ziemi, hodowlą zwierząt, łowiectwem, zbieractwem i rybołówstwem. Uprawiano pszenicę, proso, jęczmień, owies, żyto, groch, bób, soczewicę, mak, rzepik, rzepę i len. Znamy stosunkowo mało narzędzi rolniczych, wśród których wystąpiły: rogowe motyki i kopaczki oraz brązowe a później żelazne sierpy. Hodowano bydło rogate, świnie, owce lub kozy, konie, pszczoły a także psy. Powszechna była obróbka, łatwo dostępnego i szeroko stosowanego surowca, jakim było drewno. Z drewna wznoszono domy, budowano mosty i ulice, sporządzano większość narzędzi rolniczych, a także wozy i łodzie.

Wśród zabytków z omawianego okresu dominuje ceramika w większości wytwarzana na miejscu, w ramach gospodarstwa domowego. Były to naczynia często zdobione ornamentem rytym lub plastycznym. Linie ryte wypełniano niekiedy białą

masą. W ceramice kultury łużyckiej można wyróżnić dwa nurty. Pierwszy - to naczynia do użytku codziennego, a drugi obejmuje formy wyjątkowo starannie wykonane o bogatym zdobnictwie. Te ostatnie, pochodzące zapewne z wyspecjalizowanych warsztatów garncarskich, były przedmiotem wymiany.

Wyroby metalowe to przede wszystkim przedmioty z brązu - sprowadzanego z innych terytoriów i przetapianego na miejscu, w formach "na wosk tracony". W ten sposób odlane przedmioty wykańczano przez kucie.

Żelazo zaczęło napływać na nasze ziemie z rejonu Alp i rozpowszechniło się pod koniec rozwoju kultury łużyckiej (500-400 lat p.n.e.).

Ubrania sporządzane były z tkanin wytwarzanych na pionowych krosnach, z nici uzyskanych z lnu lub wełny. Czasem przy ich wyrobie dodawano sierść zwierzęcą w celu uzyskania nieprzemakalności. Na głowie noszono czapki, przepaski i chusty. Znano też buty, o czym świadczą ich gliniane modele.

Część w/w wyrobów podlegała wymianie handlowej, która mogła odbywać się również przy użyciu czterokołowego wozu z kołami pełnymi lub szprychowymi (do naszych czasów zachowały się miniaturowe wózki kultowe wykonane z brązu). Obszar zajęty przez ludność kultury łużyckiej przecinały rozmaite szlaki komunikacyjne. Największe znaczenie miał szlak łączący południową Europę przez kraje wschodnioalpejskie, środkowy Dunaj, rzekę Morawę, przez Bramę Morawską, dorzecze Odry z wybrzeżem Bałtyku.

Podstawą społeczeństwa kultury łużyckiej była rodzina prowadząca wspólne gospodarstwo domowe. Jest prawdopodobne, że spokrewnione ze sobą małe rodziny tworzyły wspólnotę zwaną "wielką rodziną". Większa liczba rodzin tworzyła ród.

Bardzo niewiele wiemy na temat religii ludności kultury łużyckiej. Można przypuszczać, że czciła ona siły przyrody. Przemawiać za tym mogą spotykane w ornamentyce ceramiki symbole słońca (tarcza otoczona promieniami) a także księżyc

utożsamianego z glinianymi, półksiężycowatymi podstawkami. Praktykom religijnym służyły zapewne wykonane z brązu wózki kultowe, różnego rodzaju miniaturowe figurki zwierząt a także gliniane grzechotki. Dotychczas nie natrafiono w osadach kultury łużyckiej na obiekty, które można byłoby uznać za miejsca kultu. Jednym z najciekawszych znalezisk dotyczących ówczesnych wierzeń jest gliniany krążek z Wołowa Śląskiego interpretowany jako przenośny ołtarzyk. Zmarłych nadal palono na stosie, a niektóre grupy, sporadycznie stosowały rytualny kanibalizm.

Około 400 lat p.n.e. ludność kultury łużyckiej przejęła zwyczaje panujące na północy w tzw. *kulturze pomorskiej*. Zaniknął zwyczaj wznoszenia grodów. Zarówno osady jak i towarzyszące im cmentarzyska były mniejsze i bardziej rozproszone. Zmiany były najbardziej widoczne w obrządku pogrzebowym. Spalone prochy zmarłych chowało się teraz w dwojakiego rodzaju grobach: skrzynkowych i kloszowych. Grób skrzynkowy zbudowany był z kilku dużych, ociosanych kamieni

Grób skrzynkowy z Okołowic, woj. łódzkie.

tworzących skrzynię, do której wkładano urny, z czasem dokładając następne. W grobie kloszowym na kamiennej podkładce stawiano urnę, którą nakrywano misą, a następnie dużym naczyniem z dnem odwróconym ku górze. Wiadomo, że przynajmniej część naczyń używana do pochówku była w tym celu wykonana. Były to przede wszystkim urny domkowe i popielnice z wyobrażeniem twarzy, nakrywane czapkowatymi pokrywkami.

Kultura pomorska objęła niemal cały obszar Polski środkowej a jej zanik nastąpił mniej więcej w połowie okresu między 250 a 125 rokiem p.n.e., kiedy to zaczęła dominować *kultura przeworska*.

OKRES WPŁYWÓW RZYMSKICH

Uschylku III i w początkach II wieku p.n.e. na obszarze Polski zaszły poważne zmiany. Przyczyną ich byli Celtowie – potężny lud, który w czasach swojej największej ekspansji zajmował tereny od wybrzeży Atlantyku aż po Azję Mniejszą. Plemiona celtyckie zamieszkiwały także na obszarze dzisiejszych Czech i Słowacji, a enklawy celtyckie stwierdzono w okolicach Krakowa, na Dolnym Śląsku i na Kujawach. Celtowie byli nosicielami nowej, wysoko rozwiniętej kultury i dlatego bardzo silnie oddziaływali na miejscową ludność. Przekazywali wiele atrakcyjnych zdobyczy technicznych; przede wszystkim umiejętność wytopu żelaza i ulepszone metody uprawy ziemi. W wyniku tych impulsów, na naszych ziemiach powstała nowa kultura archeologiczna, zwana *kulturą przeworską*, która bardzo wiele przejęła i rozwinęła z celtyckiego dorobku. Kultura ta w początkach naszej ery dostała się pod wpływy cywilizacji rzymskiej, które jednak nie przynoszą już

tak istotnych przemian. W ciągu I wieku n.e. granice Imperium Rzymskiego ostatecznie ustaliły się na dwóch wielkich rzekach Europy: Renie i Dunaju. Stąd było już niedaleko do dorzeczy Odry i Wisły. Wzajemne kontakty Rzymian z ludami zamieszkującymi na północ od ich granic są dobrze widoczne w licznych zabytkach archeologicznych

Rzymska lampka oliwna (Walawice, woj. skierniewickie).

w postaci importowanych naczyń brązowych i glinianych (tzw. terra sigillata), ozdobach i narzędziach codziennego użytku, a także w masowym napływie na nasze ziemie rzymskich monet. W zamian za te przedmioty kupcy rzymscy sprowadzali z południowych wybrzeży Bałtyku tak bardzo poszukiwany bursztyn, futra, a być może także niewolników.

Z tego czasu pochodzą pierwsze wzmianki w źródłach pisanych o mieszkańcach naszych ziem. Znaleźć je można u Pliniusza Starszego (23 - 79 rok n.e.), Korneliusza Tacyta (ok. 55 - 120 rok n.e.) i Klaudiusza Ptolemeusza (ok. 100 - 178 rok n.e.).

W ramach ówczesnej wytwórczości rzemieślniczej na czoło wysunęło się hutnictwo i kowalstwo. Korzystając z miejscowych rud darniowych produkowano żelazo na potrzeby własne i na wymianę. Śladem tego są liczne bryłki żużla żelaznego i resztki dymarek czyli pieców do wytopu żelaza, odkrywane na osadach z tego okresu. Powstawały też olbrzymie, wyspecjalizowane ośrodki hutnicze m.in. na terenie Mazowsza i w Górach Świętokrzyskich, gdzie odkryto tysiące dymarek. W ośrodkach tych otrzymane żelazo

na miejscu przerabiano na przedmioty codziennego użytku, narzędzia, broń a także ozdoby. Wśród tych ostatnich duża część wykonana była techniką odlewu z brązu, rzadziej ze srebra.

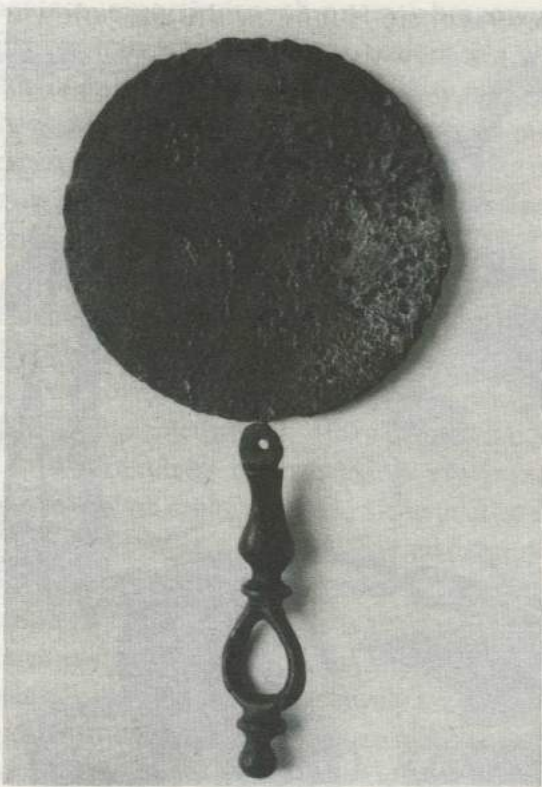
Znaczny postęp dokonał się w sposobie uprawy roli. Wprowadzono m.in. doskonalsze narzędzia orne zaopatrzone w żelazne okucia w postaci radlic i krojów.

W początkach III wieku n.e. wraz z wprowadzeniem koła garncarskiego pojawiły się wyspecjalizowane warsztaty garncarskie produkujące w dużych ilościach naczynia toczone na kole. Wysoki poziom wykonania tych naczyń wymagał zastosowania nowej techniki wypału przy użyciu pieca garncarskiego. Ślady takich pieców udało się odkryć na kilku osadach z późnego okresu wpływów rzymskich.

Archeologicznym przejawem postępu, jaki dokonał się w omawianym okresie na naszych ziemiach, jest wzrost zamożności ludności widoczny na cmentarzyskach. Odkrywane groby są często bardzo bogato wyposażone w ozdoby (zapinki, szpile, wisiorki, szklane i bursztynowe paciorki), przedmioty

Wytop i obróbka żelaza w okresie rzymskim

Lusterko wykonane z brązu (Zadowice, woj. Kalisz).

codziennego użytku (nożyki, grzebienie, osełki, zamki, klucze) a także elementy uzbrojenia. Duża ilość tych ostatnich znalezisk zdaje się świadczyć o znacznej roli w ówczesnym społeczeństwie grupy wojowników. Daje się zauważyć pewną hierarchię; podział na wojowników pieszych uzbrojonych w oszczep i tarczę oraz na wojowników konnych z mieczem, tarczą, oszczepami i ostrogami.

W okresie wpływów rzymskich dochodzi do wyodrębnienia się warstwy arystokracji plemiennej, naczelników rodów i naczelników plemion. Proces ten znalazł swoje odbicie w zjawisku tzw. grobów książęcych. Są to kurhany pod którymi pochowano najprawdopodobniej lokalnych władców. Groby te wyróżniają się szczególnie bogatym wyposażeniem w, importowane z Imperium, szklane, brązowe, srebrne i gliniane naczynia oraz ozdoby wykonane ze szlachetnych kruszców.

Pod koniec IV wieku n.e., atakowani od ponad 200 lat, Rzymianie nie wytrzymali naporu "barbarzyńców". Rozpoczął się rozpad Imperium Rzymskiego, którego zachodnią część w V wieku

opanowały plemiona germańskie. W tym czasie doszło do znacznych przesunięć etnicznych na obszarze całej Europy i poważnego wyludnienia ziem polskich. Te migracje, zapoczątkowane

pojawieniem się Hunów w drugiej połowie IV wieku n.e., trwały do końca VI wieku. Świat starożytny przestał istnieć, powoli kształtowała się kultura wczesnego średniowiecza.

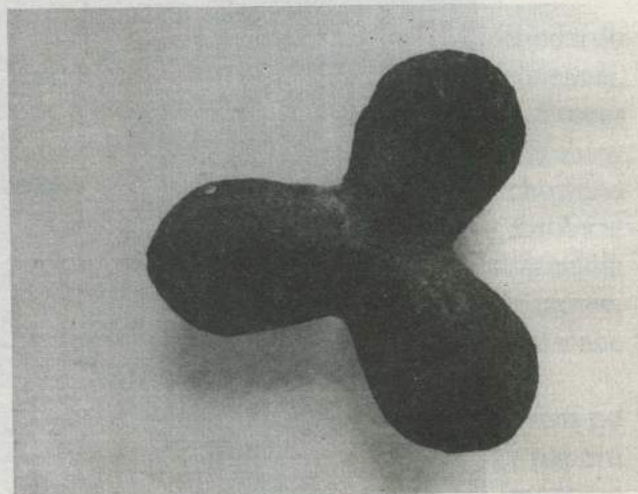
"Grób księżcy" - kurhan w Przywozie, woj. sieradzkie

OKRES WĘDRÓWEK LUDÓW

Okres pomiędzy połową V wieku a początkiem wieku VII określa się jako okres wędrówek ludów. Przez całą Europę przeciągnęła w tym czasie burza dziejowa, która spowodowała zmianę siedzib licznych grup ludzkich. Na obszarach dawnych prowincji rzymskich, w wyniku podbojów, powstały królestwa germańskie, spośród których szczególną rolę odegrało w początkach VI wieku ostrogockie państwo Teodoryka Wielkiego w Italii oraz państwo Franków pod rządami Merowingów położone na obszarze dzisiejszych Niemiec i Francji. Równocześnie, w początkach VI wieku nad dolnym Dunajem, pojawiły się plemiona słowiańskich Antów i Sklawinów. Słowianie występują w tym samym czasie również w Kotlinie Karpackiej a przekaz Prokopa z Cezarei poświadcza ich obecność około 512 roku na północ od Karpat i Sudetów. Półwysep Bałkański został ostatecznie opanowany przez Słowian do końca VII wieku. W tym samym czasie Słowianie zajęli tereny między Odrą, Łabą i Salą. Żywił słowiański w stosunkowo

krótkim czasie zdobył przewagę na obszarze Europy środkowej.

Okres wędrówek ludów charakteryzuje wyraźna regresja gospodarcza oraz barbaryzacja kultury. Z obszaru Polski środkowej, zajmowanego wcześniej przez kulturę przeworską, pochodzi niewielka ilość zabytków z tego okresu.

Zapinka "awarska" (Krzeptle, woj. sieradzkie)

WCZESNE ŚREDNIOWIECZE

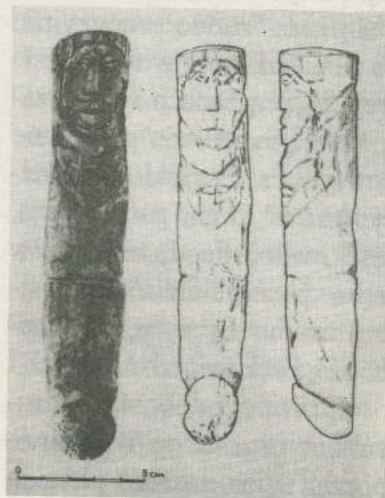
Okres przedpiastowski

Pod koniec VI wieku dokonał się ostateczny rozpad starych struktur społecznych. Wykształcił się nowy system organizacji społecznej, noszący nazwę "opola". Polegał on na administracyjnych i gospodarczych powiązaniach bezpośrednio sąsiadujących ze sobą rodów. Struktury te łączyły się w terytorialne wspólnoty plemienne, na których czele stał książę. Władca ten, wspierany przez zbrojną drużynę z czasem osiągnął władzę dziedziczną. Wraz z tymi zmianami w ówczesnym krajobrazie pojawiły się liczne grody stanowiące siedzibę władcy. Budowano je zwykle w miejscach obronnych; takich jak bagniste doliny rzeczne, wyspy, półwyspy czy wysokie brzegi rzek. Stosowano kilka rodzajów umocnień grodów: od palisady (Barkowice Mokre i Łęczycza) do złożonych konstrukcyjnie wałów zbudowanych z rusztów i skrzyń (Skoszewy Stare). Podstawowym materiałem budowlanym była ziemia, kamienie, glina i drewno. Te najstarsze szzańce

wzmacniano ponadto od strony zewnętrznej głębokimi rowami obronnymi (fosami).

O wierzeniach Słowian w tym czasie posiadamy znikomą wiedzę. Najwyższe bóstwa słowiańskie były u wielu plemion uosobieniem słońca i ognia. Niekiedy stawiano im drewniane świątynie. Specjalnym kultem otaczano niektóre gaje, źródła i góry (np. Góra Słęża, Łysa Góra i Góra Chełmowa koło Radomska).

Pomyślność miały zapewnić różnego rodzaju praktyki religijne. Ich śladem są m.in., odkrywane podczas wykopalisk, ofiary zakładzinowe, tajemnicze zawieszki z kości i z bursztynu, grzechotki, pisanki oraz inne akcesoria związane z zabie-

gami magicznymi.

Podstawowym źródłem utrzymania było rolnictwo uzupełniane myślistwem i zbieractwem. W przeciwieństwie do okresu wpływów rzymskich w gospodarstwach domowych stosowano wyłącznie ceramikę ręcznie lepioną.

W okresie przedpiastowskim na obszarze dzisiejszej Polski mieszkało kilka plemion. Najważniejsze z nich to: Polanie, Kujawianie, Wiślanie, Pomorzanie i plemiona śląskie. Trudno precyzyjnie określić jakie plemiona zamieszkiwały w tym czasie ziemie Polski środkowej. O Łęczycanach i Sieradzanach zaczęto mówić późno, gdy powstały odrębne księstwa a później województwa: łęczyckie i sieradzkie. Należy jednak przypuszczać, iż nad górą Wartą Nerem i Bzurą zamieszkiwało, nieodnotowane w źródłach pisanych, odrębne plemię słowiańskie. Najstarsze grody na tym obszarze w: Łęczycy, Czerchowie, Szydłowie, Mnichowie, Barkowicach Mokrych i Skoszewach Starych to prawdopodobnie administracyjne centra tej plemiennej organizacji. W połowie IX wieku Polanie rozpoczęli dzieło scalania plemion

słowiańskich zamieszkujących ziemie między Odrą i Wisłą. Przez około 100 lat powiększali swoje terytorium drogą podbojów. Świadczą o tym m.in. ślady pożarów w postaci warstw spalenizny odkrytych w niektórych grodach.

Okres piastowski

W drugiej połowie IX wieku na terenie zachodniej Wielkopolski rozwija się państwo Polan. Trudna sytuacja zewnętrzna wymagała dobrze zorganizowanych sił zbrojnych. W czasach Mieszka I i jego następców powstały nowe, potężne grody - siedziby książęcych namiestników, z czasem zwanych kasztelanami. Wokół ważniejszych grodów rozwijały się osady zamieszkałe przez rzemieślników i kupców. Niebawem stały się one zaczątkami średniowiecznych miast (np. Łęczyca i Sieradz w XII wieku były już miastami). Potrzebne zaopatrzenie zapewniały grodom osady służebne. Usługi świadczone na rzecz grodu określały nazwę wsi. Mieszkańcy "Zdunów" produkowali ceramikę, mieszkańcy "Grotnik" dostarczali groty strzał i włóczni, w "Koniarach"

hodowano konie, w "Skotnikach" - było rogate, a mieszkańcy "Gaju" dostarczali owoców i warzyw.

Pod rządami pierwszych Piastów zjednoczone ziemie plemion polskich wkroczyły w okres pomyślnego rozwoju. Doskonaliły się dawne rzemiosła takie jak metalurgia żelaza, kowalstwo, złotnictwo, tkactwo czy ciesielstwo. Rozwijały się nowe: bednarstwo, tokarstwo w drewnie czy szewstwo. Garncarze, przy użyciu szybkoobrotowego koła garncarskiego, zaspakajali rosnące zapotrzebowanie na naczynia coraz ludniejszych osad, miast i grodów.

Pełny skarbiec władcy pozwalał na utrzymanie władzy. Daniny świadczone najczęściej w odważanym srebrze. Panujący zaczęli wybijać srebrne monety - tzw. denary.

Przyjęcie chrześcijaństwa w 966 roku związało nasz kraj z kręgiem zachodnioeuropejskiej cywilizacji. W obrządku pogrzebowym zerwano ze zwyczajem palenia zmarłych. Nie zmienił się jednak zwyczaj wyposażania grobów w rozmaite przedmioty. Szczególnie bogato "wyposażone" cmentarzyska odkryto w Lutomierniku pod Łodzią i w Lubieniu koło

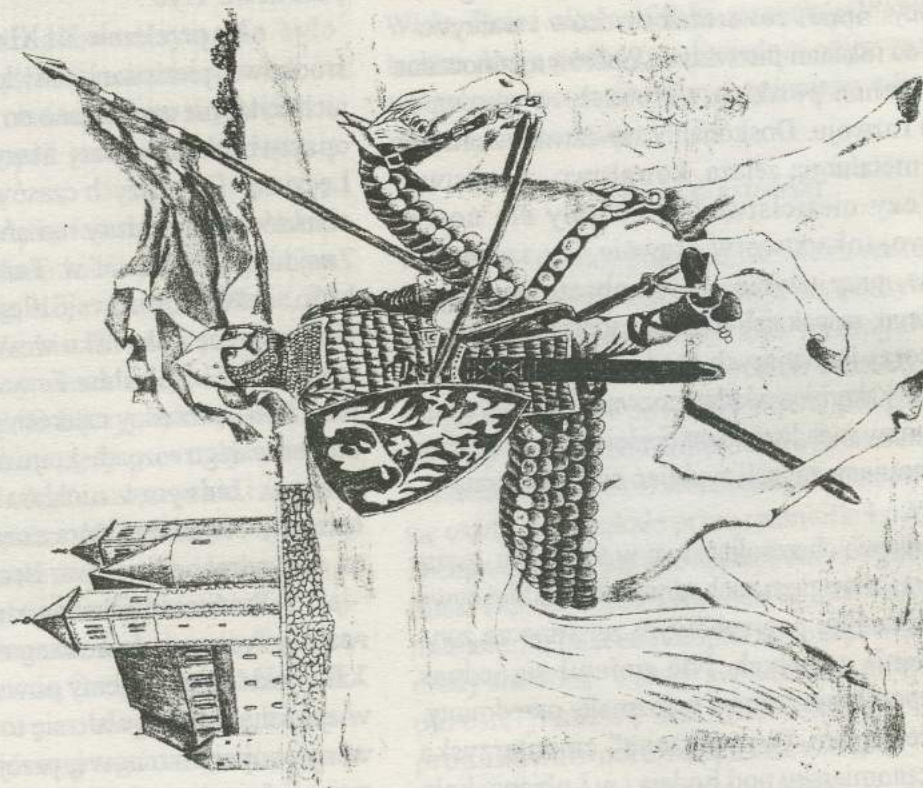
Piotrkowa Tryb..

Na przełomie X i XI wieku powstały w Polsce środkowej pierwsze budowle kamienne. Najstarszą z nich było, nie zachowane do dzisiaj, przedromańskie opactwo Najświętszej Maryi Panny w Tumie pod Łęczycą. Do naszych czasów przetrwało kilkanaście obiektów architektury romańskiej z XII i XIII wieku. Znajdują się one m.in. w: Tumie pod Łęczycą, Rudzie koło Wielunia, Sulejowie-Podklasztorzu, Krzyworzece i Stronku w woj. sieradzkim.

Król Bolesław Krzywousty dzieląc w 1138 roku Polskę między czterech synów, doprowadził do długotrwałego rozpadu kraju na szereg samodzielnych księstw. Jednym z nich stała się również ziemia łęczycko-sieradzka, która z czasem uległa podziałowi na dwa odrębne księstwa: Łęczyckie i Sieradzkie.

Rozbicie dzielnicowe nie wpłynęło ujemnie na rozwój życia gospodarczego i kulturalnego. Już w XII wieku obserwujemy powstawanie nowych osad wiejskich. Dokonywało się to w sposób zorganizowany w oparciu o nowe, przejęte z zachodu zasady, zwane "prawem niemieckim". Zwiększyła się

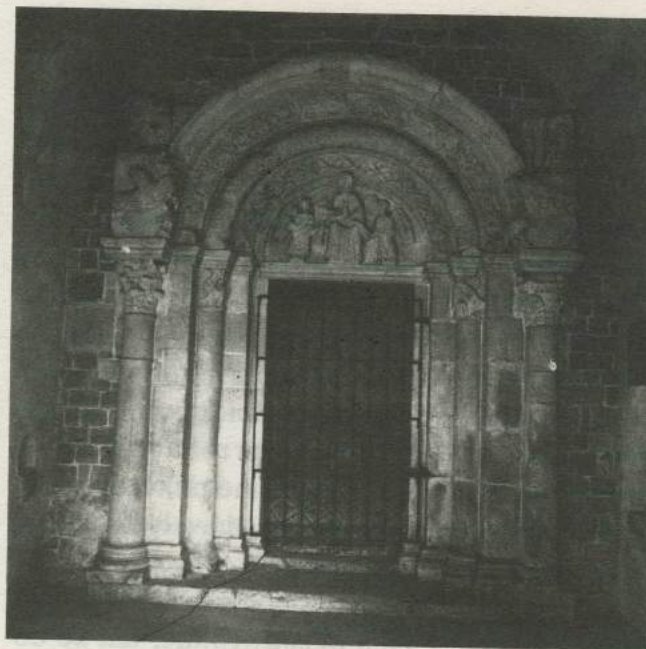
Uzbrojenie i wyposażenie rycerza z XII w.

wydajność pól uprawnych. Rzemiosło w coraz większym stopniu przechodziło na wytwórczość masową. Obok handlu z dalekimi krajami wyraźnie rozwijał się handel wewnętrzny.

W miastach powstawały liczne targi będące miejscami ożywionej wymiany handlowej wytworów miejskiego rzemiosła na wiejskie produkty rolne.

Politycznie rozdrobnione ziemie Polski nie mogły jednak sprostać zewnętrznym zagrożeniom. Kraj niszczyły najazdy Tatarów, Litwinów, Czechów i Krzyżaków. W społeczeństwie coraz częściej pojawiało się przekonanie o konieczności ponownego zjednoczenia wszystkich dzielnic.

Portal świątyni romańskiej w Tumie pod Łęczycą

PÓŹNE ŚREDNIOWIECZE

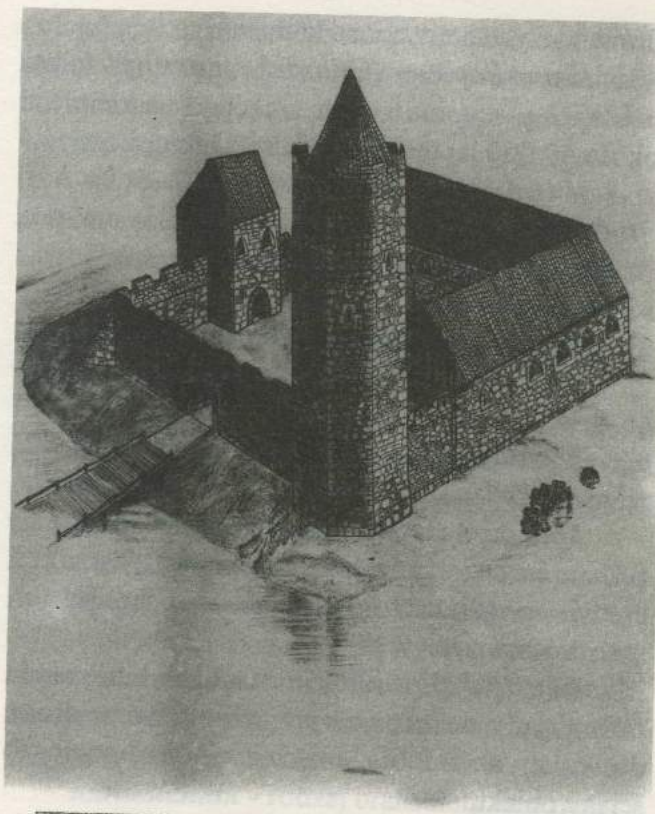
W XIV wieku na obszarze ziemi łączycko-sieradzkiej powstały pierwsze zamki. Były to zamki królewskie w: Łęczycy, Inowłodzu, Sieradzu, Piotrkowie i Brzeźnicy, fundacje biskupie w: Uniejowie i Wolborzu oraz rycerski zamek w Majkowicach nad Pilicą. W XV wieku wzniesiono rycerskie zamki w Bykach, Lutomiersku, Ujeździe i Besiekierach oraz zamki biskupie w Borysławicach i w Oporowie. Większość tych obiektów poddawana była wielokrotnym przebudowom i rozbudowom, a prace budowlane prowadzone w XVI wieku niejednokrotnie nadawały im cechy rezydencji kosztem urządzeń obronnych.

Najazd szwedzki w połowie XVII wieku zniszczył wiele z nich bezpowrotnie, tak że do naszych czasów dotrwały w formie ruiny. Badania wykopaliskowe tych reliktyw przynoszą ciekawe odkrycia (przykładem są prezentowane na wystawie znaleziska z Inowłódza).

Zamek w Inowłodzu zbudowany został w

drugiej połowie XIV wieku z fundacji Kazimierza Wielkiego, jako ważny punkt obrony południowo-wschodniej części ziemi łączyckiej i północnych kresów ziemi sandomierskiej. Bronił także ważnej przeprawy na Pilicy. Zamek był połączony z murami miejskimi Inowłódza tworząc jeden zespół obronny. W początkach XVI wieku cały Inowłódz wraz z zamkiem przeszedł w ręce rodu Drzewickich herbu Ciołek. Biskup Maciej Drzewicki (1467-1535)- Prymas Polski był jedną z czołowych postaci w ówczesnej Polsce. Jego brat Adam, kasztelan małogoski i radomski ożenił się z Anną Naramowicką herbu Łódzia. Fakty te znalazły odbicie w znaleziskach na zamku inowłodzkim. Wspomniane wyżej herby wystąpiły wielokrotnie na kaflach piecowych oraz na okuciach opraw książkowych. Liczne przedmioty pochodzenia zagranicznego (np. naczynia kamionkowe i zegar podróżny) zostały przywiezione przez biskupa Drzewickiego, który odbywał częste podróże.

W początkach XVII wieku zamek przeszedł w ręce rodziny Lipskich herbu "Łada". Rozpoczęli

Zamek w Inowłodzu, woj. Piotrków Tryb.

oni prace budowlane, których świadectwem jest m.in. portal z piaskowca. Kartusz herbowy z tego portalu jest najmłodszym eksponatem na naszej wystawie.

Słowniczek

Awarowie - koczowniczy lud z Azji Środkowej, który w VI i VII wieku na terenie dzisiejszych Węgier założył państwo

barbarzyńcy - nazwa stosowana przez Rzymian na określenie ludów zamieszkujących ziemie poza granicami Imperium Rzymskiego

brąz - metal będący stopem (połączeniem) miedzi i cyny

diadem - ozdoba noszona na głowie

dymarki - specjalne piece hutnicze do wytopu żelaza

grodzisko - widoczne w krajobrazie wzniesienie będące pozostałością po grodzie obronnym

grób ciałopalny - grób zawierający spopielone szczątki nieboszczyka spalonego po śmierci na stosie

grób szkieletowy - grób w którym znajduje się niespalony szkielet nieboszczyka

harpun - specjalna broń myśliwska z kości lub

drewna używana w epoce kamienia

Homo Sapiens (Człowiek rozumny) - forma człowieka współczesnego żyjącego na ziemi od około 40 000 lat temu aż do dnia dzisiejszego

Hunowie - koczowniczy lud z Azji Środkowej, który na początku V wieku n.e. pod wodzą króla Attyli dokonał najazdu na środkową i zachodnią Europę

import - zabytek obcego pochodzenia

kasztelan - urzędnik książęcy rezydujący w grodzie

Klaudiusz Ptolomeusz - geograf rzymski z II w. n. e.

koło garncarskie - urządzenie składające się z kamiennego koła i drewnianej konstrukcji ułatwiające garncarzowi wykonanie doskonalszych w formie naczyń

konstrukcja słupowa - sposób budowania polegający na pionowym wbiciu w podłoże drewnianych słupów, między którymi wznoszono ściany obiektu

konstrukcja zrębowa - sposób budowania

polegający na równoległym układaniu drewnianych bali, łączonych ze sobą w narożnikach wznoszonego obiektu przy pomocy, odpowiednio wyciętych, wnęk i występów

Korneliusz Tacyt - historyk rzymski z przełomu I i II w n.e.

kultura archeologiczna - zespół znalezisk o specyficznych cechach współwystępujących w określonym okresie pradziejów na określonym obszarze

krzemienica - skupienie od kilkudziesięciu do kilkunastu tysięcy wyrobów krzemiennych, głównie odpadków powstałych w trakcie wykonywania narzędzi

kurhan - rodzaj pochówku(grobu) przykrytego ziemno-kamiennym nasypem

mikrolity - miniaturowe wyroby krzemienne, najczęściej o geometrycznych kształtach, stanowiące elementy bardziej złożonych narzędzi (np. grociki do strzał czy wkładki do harpunów)

naramiennik - rodzaj bransolety noszonej na ramieniu

Neandertalczyk (*Homo neandertalensis*) - istota ludzka z środkowej części epoki lodowej (od około 250 000 do około 40 000 lat temu)

otwarte palenisko - palenisko usytuowane bezpośrednio na podłodze chaty

Państwo Franków pod rządami Merowingów - istniejące w VII wieku państwo germańskich Franków na obszarze dzisiejszych Niemiec i Francji rządzone przez dynastię Mewrowingów

Państwo Teodoryka Wielkiego - państwo utworzone przez plemiona germańskich Ostrogotów na przełomie V i VI wieku na terenie dzisiejszej Rumunii

pionowe krosna - określona konstrukcja warsztatu tkackiego

Pitekanthrop (*Phitecantropus* lub *Homo Erectus*) - istota ludzka żyjąca na ziemi w starszej części epoki lodowej od ponad 1 000 000 do około 250 000 lat temu

plecionka - konstrukcja ściany polegająca na poziomym przeplataniu gałęzi pomiędzy umieszczonymi pionowo słupkami

Pliniusz Starszy - historyk rzymski z I w. n.e.
Polanie - zachodniosłowiańskie plemię zamieszkujące od VIII do X wieku obszar nad środkową i dolną Wartą

polepa - płaszczyna wylepiona gliną na podłodze, na ścianach domu lub na dnie paleniska

portal - ozdobne obramowanie drzwi
praktyki magiczne - czynności mające zapewnić w sposób nadnaturalny (czary) kierowanie siłami przyrody

prawo niemieckie - zespół przepisów na podstawie których zakładano miasta i wsie w średniowieczu

Prokop z Cezarei - pisarz i historyk Cesarstwa Bizantyjskiego żyjący na przełomie V i VI wieku n.e.

radlica i krój - żelazne, pracujące części radła (poprzednika pługa)

ród - grupa ludzi wywodzących się od wspólnego przodka

rudy darniowe - rudy żelaza, występujące płytko, pod powierzchnią ziemi, na podmokłych

obszarach

ruszta i skrzynie - elementy konstrukcyjne wału obronnego

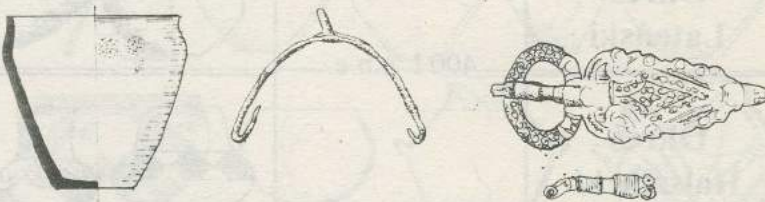
rytualny kanibalizm - obrzędowo-religijne spożywanie ciała (najczęściej mózgu) osób zmarłych

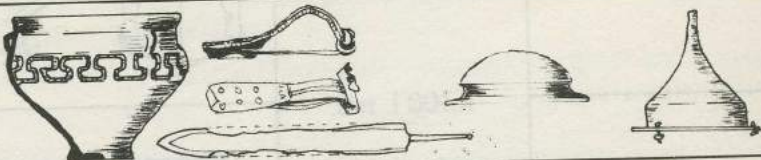
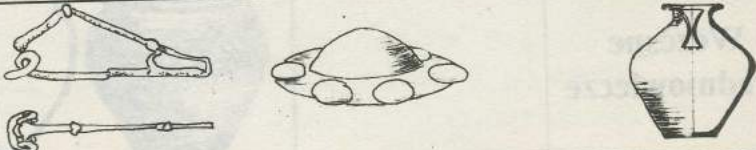
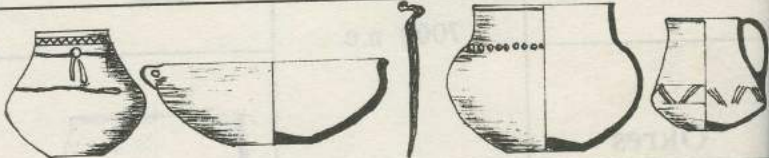
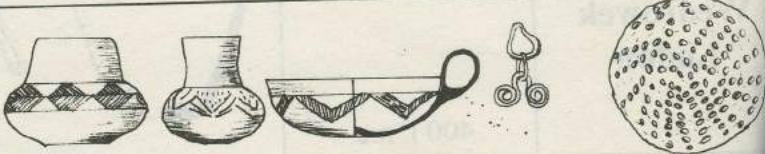
terra sigillata - gliniane, bogato zdobione naczynia wykonywane przy użyciu specjalnych form odlewniczych

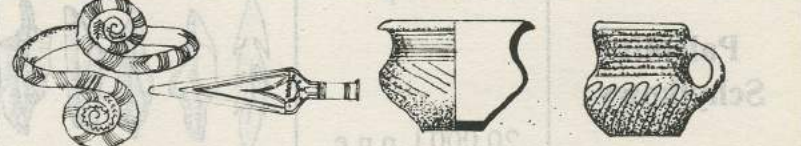
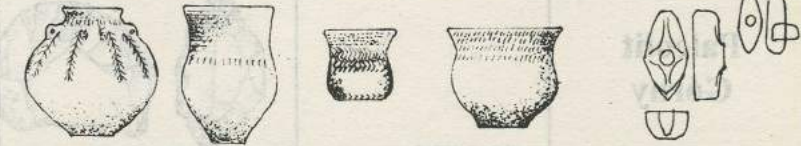
urny domkowe - ozdobne, gliniane naczynia kształtem naśladujące domy mieszkalne, w których umieszczano prochy zmarłego

Tabela chronologiczna

Tabela przedstawia chronologię kolejnych okresów w dziejach człowieka, w oparciu o które zaprezentowano na wystawie "Z naszej przeszłości", kulturę ludzką. Ponadto, w tabeli poszczególne okresy ilustrowane są najbardziej dla nich charakterystycznymi formami zabytków.

Późne Średniowiecze	1.500 l. n.e.	
Wczesne Średniowiecze	1.300 l. n.e.	
Okres Wędrówek Ludów	700 l. n.e. 400 l. n.e.	

Późny Okres Rzymski	400 l. n.e.	
Wczesny Okres Rzymski	200 l. n.e.	
Późny Okres Lateński	1 r. n.e.	
Wczesny Okres Lateński	200 l. p.n.e.	
Okres Halsztacki	400 l. p.n.e.	
	700 l. p.n.e.	

Młodsza Epoka Brązu	700 l. p.n.e.	
Starsza Epoka Brązu	1.300 l. p.n.e.	
Późny Neolit	1.800 l. p.n.e.	
Środkowy Neolit	2.500 l. p.n.e. 3.000 l. p.n.e.	
Wczesny Neolit	4.500 l. p.n.e.	

